

ЎҚУВЧИЛАРНИ НОСТАНДАРТ ФИКРЛАШГА ЎРГАТИШ ТАМОЙИЛЛАРИ ВА КЎНИКМАЛАРИ

Айжан Азизбек қизи Анарбекова

Тошкент вилояти Чирчиқ давлат педагогика институти ўқитувчиси

АННОТАЦИЯ

Мазкур мақолада ўқувчиларнинг ностандарт фикр юритишга, шахс дунёқарашини ривожланишига хизмат қиладиган, турли вазиятларда тўғри ечимлар тақдим қила оладиган қобилиятларнинг юқори даражаси ҳисобланадиган креативликнинг ўзига хос хусусиятлари бўйича илмий асосларга таянган ҳолда фикр-мулоҳаза билдирилган.

Калит сўзлар: ностандарт фикрлаш, креативлик, ижодкорлик, ақлий қобилият, дезадаптация, идрок, конвергент, дивергент, омиллар, таркибий қисмлар, даражалар ва таърифлар.

PRINCIPLES AND SKILLS TO TEACH STUDENTS TO NON-STANDARD THINKING

ABSTRACT

This article discusses the scientific basis of the peculiarities of creativity, which is a high level of ability to think non-standard, to develop students' worldview, to provide the right solutions in different situations.

Keywords: non-standard thinking, creativity, creativity, mental ability, maladaptation, cognition, convergent, divergent, factors, components, levels and definitions.

КИРИШ

Бугунги кунда мамлакатимиз таълим муассасаларида мутахассисларни тайёрлаш тизими мазмунини мамлакатнинг ижтимоий ва иқтисодий тараққиёт истиқболлари, жамият эҳтиёжлари, фан ва техника ютуқларидан келиб чиққан ҳолда такомиллаштиришга эътибор қаратилган. Ностандарт фикрлайдиган ёшлар салоҳияти ва иқтидорини ривожлантириш, модификациялашган таълим мазмунига инновацион ёндашувлар асосидаги технологияларни киритиш лозимлиги таъкидланган. Креативлик атамасига илк бора 1922 йилда Д.Симпсон тафаккурнинг ностандарт усули, деб таъриф берган. Креативликни ўрганиш бўйича Россияда А.М.Матюшкин, А.В.Петровский, М.Г.Ярошевский, В.Н. Дружинин каби олимлар иш олиб борганлар. Психологияда интеллект ва креативликни

алоқасини тушунтирувчи 3 та назария мавжудлигини таъкидлаб ўтган.

Ностандарт фикрлаш бу шахснинг янги ғояларни яратиши, тафаккурнинг анъанавий схемасидан четга чиқиб, ўзига хос, оригинал қарорлар қабул қилишга қодирлиги. Ностандарт фикрлаш интеллектуал қобилиятлар асосида шаклланиб, бу шахснинг таъсирчанлиги, предметни идрок қилишининг кучлилиги ва яхлитлиги, у тўғрисида кенг маълумотларга эга бўлиш, тафаккур ўзгарувчанлиги ва тезкорлиги (тез, хилма-хил, ўзига хос), мантикий ва саводли мулоҳаза юритиш, тизимли ҳаракатлар, синтезтаҳлил-синтез, ижодий ифодалай билиш, умумлаштириш ва хулосалаш, ўз фикрига эга бўлиш, ишни охиригача етказиш, ишчанлик, ўз билимларини бошқаларга етказа олиш каби асосий креатив фазилатлар мажмуи бўлиб, нафақат юксак ижодий ривожланишни, балки умуман шахс ривожланишининг муҳим омили, ҳар қандай фаолиятдаги муваффақиятнинг гарови, кишилар билан мулоқот, кундалик фаолиятдаги ютуқлар омилidir.

АДАБИЁТЛАР ТАҲЛИЛИ ВА МЕТОДОЛОГИЯ

Креативлик - бу инсонни ҳаётга мослашиши эмас, балки уни ўзгартиришидир. Креативликни ривожлантиришга қаратилган фаолият, яъни идрок қилиш, ахборот материалларини ижодий тайёрлаш, уларнинг турли жойларда ижтимоийлаштириш таълим олувчилар учун аҳамиятли бўлиб, бу уларнинг эҳтиёжларига мос келадиган, зарур ўқув фаолияти ҳисобланиди. Интеллект ва креативлик кўникмалари шаклланган ёшлар идрок қилиш, ижодий фаоллик, шаклланган интеллект, ижодий потенциал, ижтимоийкоммуникатив фаолиятга интилиш, интеллектуал ривожланиш, такомиллашишга интилишнинг кучлилиги билан ажралиб туради. Уларда нафақат ижодий-интеллектуал, балки мулоқот қилиш, ижтимоий фаолиятга интилиш, оммавий ахборот воситалари, миллий ва жаҳон маданиятига қизиқиш, ўз билимлари билан ўртоқлашиш каби комуникатив қобилиятлар ҳам шаклланади.

Бу қобилият эгаларида олдиндан сезиш, режалаштириш, масъулият, қатъият, ўз-ўзини бошқариш, назорат қилиш каби эмоционал, интеллектуал ва иродавий хусусиятлар фаоллашади. Зарур шарт-шароитлар таъминланганида, унда “ўз-ўзини баҳолаш, индивидуаллиги ва бетакрорлиги”ни кўриш мумкин. Демак, креативликнинг таркиб топиши, эстетик дид, маънавий-ахлоқий дунёқараш; ижтимоий фаолликка эҳтиёж; турли тадбирларда фаол иштирок этиш; эътироф этилиш ва маъқулланишга эҳтиёжнинг кучайиши кузатилади.

Маълумки креативликнинг асосий омили бу инсоннинг дезадаптацияси, яъни уни атроф олам ва ижтимоий муҳитга мослаша олмаслигида деб қаралган назариялар ҳам мавжуд.

Баъзи олимлар шахнинг креативлик хусусиятини ташқи олам ва инсонлардан ёлғизланиш дея таъриф беришган. Айнан реал оламга нисбатан дезадаптацияси мавжуд бўлган, яъни мослаша олмаган инсон ўзидаги ёлғизликни енгиб ўтиш учун ижод қилиш ва янгилик яратишга интилади. А.Адлернинг инсондаги креативлик ўзида мавжуд бўлган нотўлиқлик мажмуини тўлдириш воситаси дея берилган тавсифи ҳам айнан креативликнинг ноодатий кўринишини намоён қилиш деб эътироф этиш мумкин. Эмпирик тадқиқотларда кўрсатилишича, ижодкор қобилият эгалари шахсий ва эмоционал соҳада жиддий муаммоларга дуч келишади. Тадқиқотларда бу қобилият эгаларининг таълим муассасаларида эришаётган натижалари уларнинг имкониятларидан паст кўрсаткичда эканлигини кўриш мумкин.

Ижодийлик мезонларидан бири бўлган ностандартлик бўлиб, Е.П.Торрансе ноёб ва оригинал жавоблар моҳиятан ҳар доим ҳам мос тушавермайди деб таъкидлаган. Кўпинча тушунчаларнинг мазмунини асосланмаган равишда аралаштириш ҳолати рўй беради: ижодий қобилият эса ностандартлик билан бир хил деб қаралади, ностандартлик оригиналлик билан, оригиналлик эса синалувчилар гуруҳидаги ноёб жавоблар билан айнан деб талқин этилади. Ностандартлик оригиналликка нисбатан кенгроқ тушунчадир.

МУҲОКАМА ВА НАТИЖАЛАР

Интеллектуал тестлар шахсдан конвергент тафаккурни талаб қилади. Креатив тестлар эса дивергент тафаккурни талаб этади.

Стернберг ва унинг касбдошлари креативликнинг 5 та компонентини ишлаб чиқишга муваффақ бўлган.

1. Шахсдаги билимнинг кўпқирралиги. Қўлга киритилган билимлар ғоялар кўп бўлишининг асоси ҳисобланди. Дунёвий билимлар қанчалик кўп бўлса, руҳиятдаги бўлимлар ҳам шунчалик кўп бўлади. Ҳаётда муаммоларни ҳал қилишда билимлар қанчалик кўп бўлса, уни ҳал қилиш шунчалик осон бўлади.

2. Тасаввурий тафаккур нарса ва ҳодисаларини янгидан кўришга, уларни қайта яратишга ва боғлашга имкон беради. Муаммонинг асосий элементини тасаввур қилиб, уни ўзлаштириш ва уни янги босқичга олиб ўтиш зарур.

3. Таваккалчилик - янги таассуротларни қидириш. Буни икки маънода кўриш мумкин, таваккал ва муаммони енгиб ўтишдаги қатъийликда деб кўриш мумкин. Бундай хусусиятга эга бўлган шахслар орқага қайтишдан кўра, янги тажрибага эга бўлишни афзал деб билишади.

4. Ички мотивация мажбурликдан кўра шахсда мураккаб масалани ечишда қизиқиш ва қониқиш ҳиссини юзага келтиради. Ижодкор шахс масаланинг муддатини,

унинг келтирувчи даромадини ва талабгорлари ҳақида ўйламайди. У бутун эътиборини масалани ечишдаги қониқиш ҳисси ва стимулига қаратади. (Исаак Нютондан “Сиз бундай мураккаб масалаларни қандай қилиб ҳал қилагансиз” деб сўрашганда, у “Мен бу муаммо ҳақида туну кун ўйлаб юрганман ” деб жавоб берган).

5. Ижодий муҳит шахсдаги ижодий ғояларни қўллаб-қувватлашга ёрдам беради. Ҳамкасблар билан ижобий муносабат ва уларни қўмағи шахсдаги ғояларни камол топишига туртки бўлади. Лекин шуни таъкидлаб ўтиш керакки, баъзи тадқиқотларда ижтимоий муҳитнинг шахсга салбий таъсири ҳолати ҳам кузатилган. Масалан, америкалик талабаларга иншо ёзиш топшириғи берилганда, уларга ёзган иншолари ўзларининг курсдошлари томонидан текширилиши олдиндан огоҳлантирилган. Бошқа гуруҳга эса фақатгина иншо ёзиш айтилган. Натижаларга кўра огоҳлантирилган гуруҳ иншолари ёмон ёзилган, бу ҳолатда ижтимоий муҳитнинг ижодкорликка салбий таъсирини яққол кўриш мумкин

Ақлий ижодийлик ҳақида мулоҳаза юритилганда фикрлашнинг ностандартлиги, унинг мустақиллиги ва “креативлиги” назарда тутилади. Креативликнинг ажратилишига ақлнинг анъанавий тестлари ва муаммони ечишнинг муваффақияти ўртасида боғланиш йўқлиги ҳақидаги маълумот туртки бўлган. Бу сифат моҳиятан ақл орқали берилган маълумотларни, қўйилган вазифаларни ҳал қилишда тезкор усул ва ҳар хил йўсиндан фойдаланиш қобилиятига боғлиқлигини ифодалайди.

Ҳар қандай масалада ечимга келишнинг кўплаб йўллари мавжуд. Аксарият инсонлар қайсидир масалага дуч келишса, бу масала ўзидан олдин қайси йўللар билан ечим топганига эътибор қаратишади ва шуларнинг орасидан ўзига энг маъқулини танлайдилар. Чунки педагогикамиз бизни узоқ йиллар давомида шу тарзда тарбиялаган. Ваҳоланки, ҳар қандай масаланинг ечимида ҳар доим шу пайтгача маълум бўлганидан ташқари яна бошқа йўллари ҳам мавжуд бўлади. Уларни топиш эса ноодатий фикрлайдиган, ўз йўлини қидирадиган инсонларгагина насиб этади. Масаланинг ечимида сиз топган янги йўл энг маъбули бўлмаслиги мумкин, аммо у сизгагина тегишли эканлиги ва янгилиги билан қадрли бўлади.

Янги топилган йўл бизнесда бу йўналишда рақобатчиларнинг кам бўлиши билан муваффақиятга етакласа, илм-фанда эса инсоният эришган илмфан сарҳадларининг кенгайишига хизмат қилиши билан қадр топади. Янги усуллар топиш кишидаги фараз қилиш қобилияти билан амалга ошади. А.Эйнштейн фараз қилиш кўникмасини билимдонликнинг энг юқори поғонаси деб ҳисоблаган, фаразсиз янгилик очиш мумкин эмаслигига ишонган.

Хўш, ёшларни ностандарт фикрлашга ўргатиш учун бугунги кун педагогикамизда қандай усул ва воситалардан, методлардан фойдаланиш зарур? Бу борада биз қуйидагиларни тавсия қиламиз:

1. ўқитувчининг талабаларга ўз фикрлаш тарзини рўқач қилиб, улардан ҳам шундай фикрлашни талаб қилишдан тийилиши;

2. талабаларга фикр юритиш учун имконият бериш;

3. турли-туман ғоя ва фикрларни қабул қилиш, ўқитиш жараёнида мавжуд билимларни ёдлаш ва хотирада сақлашдан кўра масаланинг моҳиятини тушунтиришга эътиборни қаратиш;

4. илмий терминлар ва тушунчаларнинг таърифи, қонуниятлар ва қоидаларни шунчаки ёдлаш эмас, балки уларнинг мазмунини англаш ва моҳиятини тушунишга урғу бериш. Бунда унинг моҳиятини ўқувчиларга тушунтиришда муайян таъриф, қоида ва қонуниятни анализ (таҳлил) ва синтез (тавсиф) қилиш методи қўл келади (она тили предмети бўйича бирор машҳур таърифни мисол сифатида келтириб тушунтириш керак);

5. дарс машғулотида ўқувчиларни ҳар бир фан, керак бўлса ҳар бир мавзу борасида ҳодиса ва моҳиятни, сабаб ва оқибатни англашига, фан доирасида ва фанлараро ўзаро боғланиш, муносабат ва мувозанатларни тушунишларига, чоғиштириш, солиштириш ва мантиқий хулосалар чиқаришларига шароитлар яратиш;

6. талабаларда моҳиятга етиб келишнинг янги йўллари кидиришга рағбат уйғотиш, бунда талабаларга хатога йўл қўйишлари табиий ҳол эканлигини ва бундан чўчимаслик кераклигини тушунтириш;

7. янги фикрлар билан талабаларни кулгига қолмасликларига ишонтириш;

8. бир нечта масалани бир усулда ечишдан кўра бир масалани бир нечта усуллар билан ечишга қаратилган методлардан фойдаланиш;

9. талабалардаги ижодий фикрлаш тарзининг ҳар қандай кўринишларини рағбатлантириш;

10. талабаларнинг ўқув жараёнидаги фаоллигини таъминлаш;

11. ҳар бир талабанинг танқидий фикр юритишга қодир эканлигига ўзларида ишонч ҳиссини уйғотиш ва ҳоказо.

Аслида бу санаб ўтилган ҳар бир таклиф ўқитувчидан изланишни, ҳар бир дарс машғулотида пухта тайёргарлик кўришни талаб этади. Шунинг учун мен ўқитувчиларга ҳар бир дарс машғулотини ижодий жараён сифатида қарашни ва унга тайёргарлик жараёнида мавжуд усул ва воситалардан фойдаланиш билангина чегараланмасликни, балки шу мавзунини ўқувчиларга етказишга ёрдам берадиган ҳар қандай усул, восита ва шакллардан фойдаланишдан

чўчимасликларини айтган бўлар эдим. Демак, ностандарт фикрлаш тарзини барча фаолият турлари қаторида дарс машғулотига ҳам татбиқ этиш мақсадга мувофиқ деган хулосага келиш мумкин.

ХУЛОСА

Хулоса қилиб шуни айтишимиз мумкинки, ақлий қобилиятларнинг шаклланишида ҳам ирсиятнинг, ҳам атроф муҳитнинг роли муҳим. Инсоннинг дастлабки ривожланиш босқичида ирсий омиллар етакчи роқ бўлиб кўринади, лекин йиллар давомида, айниқса, ақлий қобилиятларнинг риволанишига атроф - муҳит ўз таъсирини кўрсатиб боради. Унинг кейинги ривожланиши ёки сўниб борилиши атроф-муҳитга боғлиқ бўлиб қолади. Ақлий қобилиятнинг жинсий фарқлари мавжуд бўлиб, аёлларнинг хотираси эркакларникига қараганда кучли эканлигини кўриш мумкин. Эркакларда эса математик ва фазофий қобилиятлар яхши ривожланганлиги аниқланган.

REFERENCES

1. Аметовна, Ю. Т., & Назаровна, К. Х. (2020). Применение интеграции при обучении русскому языку в национальных группах. Суз санъати, (3).
2. Yuldasheva, T., & Kadirova, K. (2020). Teaching Russian with Innovative Approach. European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences, 8(7).
3. Юлдашева, Т. А. (2021). МЕТОДЫ ИССЛЕДОВАНИЯ В МЕТОДИКЕ ПРЕПОДАВАНИЯ РУССКОГО ЯЗЫКА. Academic research in educational sciences, 2(2).
4. Ametovna, Y. T. (2021). FEATURES OF THE METHODOLOGY OF TEACHING RUSSIAN AS A FOREIGN UNIVERSITY. International Engineering Journal for Research & Development, 6(ICDSIIL), 3-3.
5. Yuldasheva, T. A. (2020). BOSHLANG 'ICH SINFDA IZOHLI O 'QISH JARAYONINI QO 'LLASH. Science and Education, 1(Special Issue 2)
6. Юлдашева, Т. А. (2021). ВИДЫ КОММУНИКАЦИИ И КОММУНИКАТИВНЫЕ БАРЬЕРЫ В МЕЖКУЛЬТУРНОМ ОБЩЕНИИ СТУДЕНТОВ ИНОЯЗЫЧНЫХ ГРУПП. ACADEMIC RESEARCH IN EDUCATIONAL SCIENCES, 2(4), 2027-2030.
7. Yuldasheva, T. A., Begimova, A. (2022). The Role of the Constitution of the Republic of Uzbekistan in our Free and Prosperous Life. International Journal Of Multidisciplinary Research In Science, Engineering and Technology, 5(2), 15-22.
8. Ametovna, Y. T. (2021). INTERCULTURAL COMMUNICATION: ESSENCE, OBJECT, HISTORY.

Emergent: Journal of Educational Discoveries and Lifelong Learning (EJEDL), 2(05), 109-111.

9. Юлдашева, Т. А., & Калдибекова, К. (2021). АКТИВНЫЕ МЕТОДЫ И ПРИЁМЫ ОБУЧЕНИЯ НА УРОКАХ РУССКОГО ЯЗЫКА В ШКОЛЕ. Academic Research in Educational Sciences, 2(11), 1427-1434.

10. Юлдашева, Т. А., & Очилова, А. (2021). ИННОВАЦИОННЫЕ ПОДХОДЫ К ГРАЖДАНСКОПАТРИОТИЧЕСКОМУ ВОСПИТАНИЮ. Academic Research in Educational Sciences, 2(11), 1443-1447.

11. ЮЛДАШЕВА, Т. А. (2021). ПРЕПОДАВАНИЕ РУССКОГО ЯЗЫКА В ИНОЯЗЫЧНЫХ ГРУППАХ. Экономика и социум, 11(90), 1148-1152.

12. ЮЛДАШЕВА, Т. А. (2021). РУССКИЙ ЯЗЫК В ШКОЛЕ И В ВУЗЕ: ПРОБЛЕМЫ ИЗУЧЕНИЯ И ПРЕПОДАВАНИЯ. Экономика и социум, 9(88), 1015-1021.

13. Юлдашева, Т. (2021). ВИДЫ КЛАСТЕРОВ И ИХ ПРИМЕНЕНИЕ НА УРОКЕ. ACADEMIC RESEARCH IN EDUCATIONAL SCIENCES, 2(7), 308-314

14. Юлдашева, Т. (2021). СОВРЕМЕННЫЕ ИННОВАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В ОБРАЗОВАНИИ И ИХ ПРИМЕНЕНИЕ. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 1(7), 386-393.

15. ЮЛДАШЕВА, Т. А. (2021). РУССКИЙ ЯЗЫК В СОВРЕМЕННОМ МИРЕ: ТРАДИЦИИ И ИННОВАЦИИ В ПРЕПОДАВАНИИ РУССКОГО ЯЗЫКА В НАЦИОНАЛЬНЫХ ГРУППАХ. Academic research in educational sciences 2(CSPI conference 2), 128-132.

16. Юлдашева, Т. А. (2021). Обучение языковой коммуникации на русском языке. Экономика и социум, 3(2), 593-596.

17. Юлдашева, Т. А. (2021). МЕЖКУЛЬТУРНАЯ КОММУНИКАЦИЯ В ВЫСШИХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЯХ: СОЦИОКУЛЬТУРНЫЙ ПОДХОД. Экономика и социум, 6(2), 849-853.